

ADATTÁR

MIKÓ ÁRPÁD

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR DANTE-KÓDEXÉNEK (COD. ITAL. 1.) EREDETI KÖTÉSÉRŐL

HENSZLMANN IMRE KIADATLAN FELJEGYZÉSE

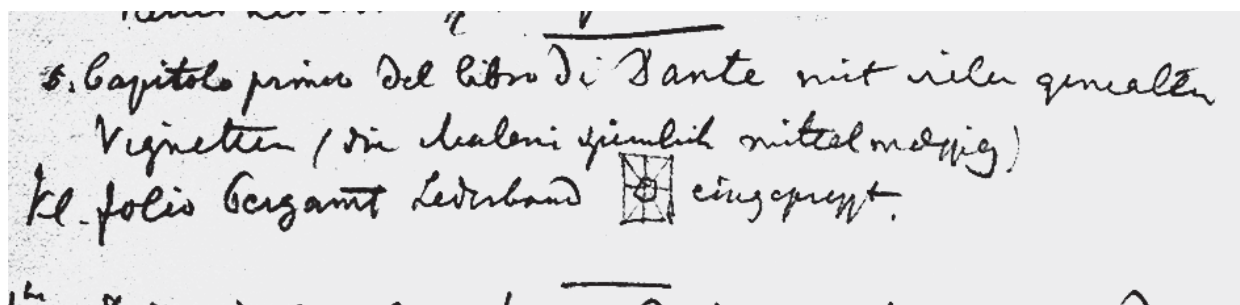
Az Egyetemi Könyvtár 14. századi Dante-kódexe (Cod. Ital. 1.) eminens darabja a Magyarországon őrzött középkori kéziratállománynak. Sokat foglalkoztak vele idehaza, és nagy értékét jelzi, hogy 2006-ban Veronában – a veronai és a szegedi egyetem közös vállalkozásában – megjelent facsimile kiadása is, amelyet komoly tanulmánykötettel kísérték.¹ Összefoglalók születtek a kódex nyelvészeti problémáiról, befejezetlen miniatúradíszítéséről, a magyarországi középkori Dante-recepcióról, a késő középkori magyar könyvkultúráról általában és persze különösen a kódex provenienciájáról. Utóbbinak nem kicsiny a tétje, hisz azt kellene kideríteni, mikor és hogyan juthatott ide; már a 14. század végén vagy csak a 15. században került Magyarországra? A problémát az okozza, hogy eddig semmiféle magyar vonatkozást nem sikerült benne kimutatnunk. II. Abdülhamid szultán ajándékként jutott hozzánk 1877-ben, amidőn a szultán úgy döntött, hogy Mátyás király valamennyi könyvét visszaadja a magyaroknak.²

A Corvina-könyvtár Budán maradt köteteinek és a Konstantinápolyba hurcolt kódexszákmánynak hosszú a története, amit e rövid közleményben nem érdemes újra elmondani. 1862-ben háromtagú tudós (utazó)társaság indult Isztambulba, hogy – más célok mellett – felderítsék a Corvina maradványait. Kubinyi Ágoston, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre nagy nehezen elérték, hogy bebocsássák őket a szerájba, és ott két alkalommal is módjuk nyílt több tucat kódex áttanulmányozására. Felfedezésük mérföldkő volt a Corvina kutatásának történetében, mert bebizonyosodott, hogy a királyi könyvtár egy részét csakugyan elhurcolták a törökök Konstantinápolyba.³ Ennek lett a következménye, hogy előbb – 1869-ben – Abdülaziz szultán négy kódexet

ajándékozott Ferenc Józsefnek mint magyar királynak, majd 1877-ben II. Abdülhamid szultán további harmincöt kódexet adományozott a magyar ifjúságnak. Utóbbiak között volt a Dante-kódex is.

A csak a Corvinára koncentráló kutatás persze rögtön kirostálta a Dantét Mátyás király könyvei közül. Csontos János tudományos víziójába nem illeszkedett, és csakugyan nincs – nem volt – benne a király címere.⁴ Kihullottak onnét az osztályozás során szép számmal érdekes latin kódexek, egyebek között egy Vitruvius-kézirat is.⁵ Ábel Jenőt, a klasszikus filológust szinte csak az antik auktorok korrekt szövegei (és a kéziratok stemmái) érdekelték, azok kéziratái pedig – a könyvtár relatíve késői gyűjtemény lévén – legfeljebb középszerű másolatoknak bizonyultak. Ábel rettentő erudícióval és nagy lendülettel ment neki a latin kéziratoknak, és a Dante-kódexet meg sem említette.⁶ Azóta kicsit változtak a tudomány szempontjai, még a „másodrendű”, sőt a félresöpört latin kódexek is felértékelődtek kissé.⁷ A helyzet lassan megéri arra, hogy az Egyetemi Könyvtár „törökországi” kódexei ügyében perújrafelvételt kezdeményezzünk.⁸

A Dante-kódex provenienciájának kérdését régóta igyekezett megoldani a magyar tudomány, de utóbb már nem törekedett a kódex kizárására a királyi könyvtárból. Még a szigorú Balogh Jolán is úgy tekintett rá, mint feltételezett corvinára.⁹ Az Emo család egyik tagja, Giovanni Emo Budán élt 1463 és 1470 között, tőle kerülhetett a kötet Mátyáshoz – vélekedett ő is. A címet egyébként Berkovits Ilona azonosította az Emo családdal még 1928-ban.¹⁰ A kéziratot Csapodi Csaba is felvette a Corvina-repertóriumba mint kétséges corvinát.¹¹ Nem ártana azonban végre valami konkrét bizonyíték, amivel legalább a magyarországi elszármazást igazolni lehetne.

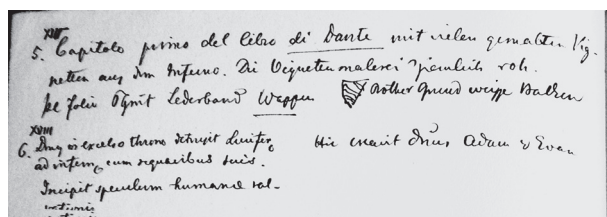

1. Henszlmann Imre feljegyzése a Dante-kódex kötéstáblájának rajzával

Az első négy corvinát eredeti állapotában adta vissza a szultán. A második harmincötöt azonban előbb újrakötötték, és félhaddal ékesített, aranyozott, modern bőrkötésben juttatták vissza, mindegyikben aranybetűkkel örökítve meg a szultáni adományozás tényét. Sajnálatos módon ezek a kötetek erősen átmedvesedve érkeztek vissza, s a gombafertőzés később óriási károkat okozott bennük.¹² A Dante-kódexben különösen. A magyar küldöttség 1862-ben ezeket is eredeti, épebb állapotukban tanulmányozhatta, s az ő hézagos leírásaikból tudtuk meg, hogyan is néztek ki akkoriban. Ipolyi Arnold nyomtatott beszámolója volt a forrásunk hosszú ideig, ezeket egészítette ki Emődi András szerencsés találatával, amikor közölte Ipolyinak a helyszínen készült eredeti feljegyzéseit a nagyváradi Egyházmegyei Levéltárból.¹³ Ezekből a hevenyészett rajzokból ismerjük ma a hajdani, elveszett csatok formáját, a textilborítások színét. Henszlmann feljegyzéseit eddig nem láttuk, azt sem tudtuk, léteztek-e. A tudós művészettörténész hagyatékának most folyó feltárása során azonban ezek közül is előkerült néhány lapnyi.¹⁴ Feldolgozásuk folyamatban van, de mivel lényeges újdonságot nem tartalmaznak, előzetesen csak annyit mondhatunk, hogy leginkább a corvinakutatás összképét fogják gazdagítani.

Egyetlen izgalmas kivétel van köztük, a Dante-kódex. Henszlmann-nak erről két feljegyzése maradt fenn, egyik tollal és egy másik, ceruzával írott.

„5. [föjléje szúrva: XIV] Capitulo primo del libro di Dante mit vielen gemalten vig | netten aus dem Inferno. Die Vignetten malerei ziemlich roh. | kl folii pgmt Lederband

2. Henszlmann Imre feljegyzése a Dante-kódexben található címer rajzával

Wappen [a címerpajzs ábrája] Rother Grund weisse Balken.”

„5. Capitulo primo del libro di Dante mit vielen gemalten | Vignetten (die Malerei ziemlich mittelmässig) | Kl. folio pergamt Lederband [a kötéstábla ábrája] eingepresst.”

Csak a ceruzás – itt a második helyen közölt – feljegyzés tartalmazza a kötés igen vázlatos rajzocskáját, a tollal írott csak a címet ábrázolta. Gyakorlatilag hiteltelen rajz, ha hevenyészett is. Nincs okunk kételkedni abban, hogy a bőrkötésen is ne a rajzolat lényegét ragadta volna meg Henszlmann. A kompozíció igen jellegzetes, centrális típusú. Az álló téglalap alakú lap közepén kisebb kör látható, amelynek közepén a négyszög sarkaiból induló átlók és a négyszög oldalainak közepéről behúzott vonalak metszik egymást. Vagyis – másként fogalmazva – a kör közepéről sugarasan szétfutó nyolc vonal tagolta a kötéstáblát. Ennyi az egész, amit az aprócska rajz mutat.

A kompozíció nem túl gyakori. Jó analógiája azonban éppen az ún. lövöldi corvina háttábláján látható 1488-ból.¹⁵ Ott hasonlóan futnak szét a vonalak a körből (pontosabban a kör vonaláról), amelynek közepén jókora köldökveret terpeszkedik. A rövidebb oldalak felé azonban még két, fonadékokból összeállított vonal is halad. Az 1477-ben Nürnbergben nyomtatott könyv – Raynerius de Pisis *Pantheologiája* – előtábláját rombuszhálóminta borítja be, a háttábla centrális kompozíciója azonban – a gótikus bélyegzők használata ellenére – reneszánsz ízű.¹⁶ Legalábbis a vele foglalkozó kötéskutatók egységesen ezt állítják. A lövöldi karthauzi kolostor műhelyében sok könyvet köthettek be, ma tizenegyet ismerünk közülük.¹⁷ Vajon az, amelyet Mátyás király adományozott a szerzeteseknek, akarattal kapott-e reneszánsz stílusjegyeket idéző kötet? – ezt talán nem szabad feltételezni. A kötés viszont pontosan datált és lokalizált.

A Dante-kódexet ehhez igen hasonló bőrkötés borította; bár ennél többet nem tudunk róla, a kötéstáblát a 15. század végére lehet datálni. Maga a

kódex 1330–1340 között készülhetett, vagyis kötése jóval későbbi volt. Ha valóban Budáról – vagy akár Magyarországról – került Konstantinápolyba, akkor ez a kötés készülhetett itt is. Félreértés ne essék: egyáltalán nem állítom, hogy a Dante-kódexet Lövöldön kötötték. Erről nincs szó. De késő középkori bőrkötése készülhetett Magyarországon: a centrális kompozíciót itt is alkalmazták. Vékony

szál, de erősíti – mert nem gyengíti – a magyarországi provenienciát.

A tágabb körű tanulság pedig az, hogy a Konstantinápolyból 1877-ben Budapestre került 35 kódexet, a kódexek együttesét érdemes volna újra megvizsgálni. A szultáni ajándék talán még a Corvina szempontjából is tartogat számunkra meglepetést.

JEGYZETEK

1 *Dante Alighieri*: Commedia. Biblioteca Universitaria di Budapest Codex Ialiticus 1. I. Riproduzione fotografica. II. Studi e ricerche. A cura di Gian Paolo Marchi e József Pál. Verona 2006.

2 *Mikó Árpád*: A Corvina-könyvtár története. In: Uralokodók és corvinák. Szerk. Karsay Orsolya. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 2002, 128–129; *Erődi Béla*: Csok jása! A török küldöttség látogatásának emlékkönyve. Budapest, 1877. Új kiadása: Budapest 2001.

3 *Mikó Árpád*: A konstantinápolyi corvinák felfedezése. In: Henszlmann Imre (1813–1888). Kiállítás születésének 200. évfordulója alkalmából. Szerk. Bubryák Orsolya. Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény, Budapest 2013, 40–42.

4 *Csontos János*: A Konstantinápolyból érkezett Corvinák bibliographiai ismertetése. Magyar Könyvszemle II. 1877, 157–218.

5 *Hajnóczy Gábor*: Bonfini Averulinus-fordítása és a budai Vitruvius-kézirat kérdése, ill. *Uő*: Vitruvius *De architectura* című műve a budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 32. kéziratában. In: *Hajnóczy Gábor*: Vitruvius öröksége. Tanulmányok a „De architectura” utóéletéről a XV. és XVI. században. Budapest 2002, 77–81., ill. 82–91.

6 *Ábel Jenő*: Corvincodexek. (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből, VIII. kötet, 1. szám.) Budapest 1879.

7 *Kis Farkas Gábor*: Adalékok a mítoszok reneszánsz újjászületésének történetéhez. In: Tanulmányok Ritoók Zsigmond hetvenedik születésnapja tiszteletére. Szerk. Hermann István. Budapest 1999, 127–135.

8 A gyűjteményről korrekt áttekintést nyújt *Knapp Éva*: A „törökországi” kódexek a budapesti Egyetemi Könyvtárban. In: *Erődi Béla*: Csok jása! A török küldöttség látogatásának emlékkönyve. Budapest, 1877. Új kiadása: Budapest 2001, 119–132.

9 *Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában. I–II. Budapest 1966, I., 314.

10 *Berkovits Ilona*: A budapesti Egyetemi Könyvtár Dante-kódexe Budapest 1928; *Elena Berkovits*: Un codice Dantesco nella Biblioteca della R. Univ. di Budapest. Budapest 1931.

11 *Csaba Csapodi*: The Corvinian Library. History and Stock. Budapest 1973, 202. (221. sz.)

12 *Knapp Éva* erre külön kitér, i. m. 131–132.

13 *Emődi András*: A Corvina-könyvtár kutatásának ismeretlen forrásai a Nagyváradai Egyházmegyei Levéltárban. Magyar Könyvszemle CXXII. 2006, 316–337.

14 Henszlmann Imre kéziratait szülővárosa múzeumára hagyta. A ma a kassai Kelet-Szlovákiai Múzeum kézirattárában (Košice, Východoslovenské múzeum, Rukopisy a pisomnosti) őrzött anyag átnézése és Henszlmann levelezésének sajtó alá rendezése a K 105 005 számú OTKA program támogatásával zajlik. Henszlmann itt idézett feljegyzései a poradove číslo 730. számon található, a dobozon belül különböző helyeken. Nagyon köszönöm Szentesi Editnek, hogy a konstantinápolyi útra vonatkozó anyagot feldolgozásra odaadta nekem.

15 A kötetet Esztergomban őrzik, a Főegyházmegyei Könyvtárban (Inc. I. 1 a–b). (*Géza Sajó – Erzsébet Soltész*: Catalogus incunabulorum Hungariae quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. Budapest 1970, 2897. sz.; *Csapodi Csaba* i. m., 566. sz.) *B. Koroknay Éva*: A lövöldi karthauzi kolostor kötése. Esztergom Évlapjai 1960, 25–34., 214–223; *Sz. Koroknay Éva*: Magyar reneszánsz könyvkötő műhelyek. 1470–1520. Budapest 1966–1967, 29–30 (8. sz.) I. tábla

16 *Rozsondai Marianne*: Magyarországi gótikus és reneszánsz bőrkötések. (Vázlat, a feladatok kijelölése.) *Ars Hungarica* XVII. 1989, 63–64; *Rozsondai Marianne*: Magyar gótikus és reneszánsz könyvkötések. In: Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Szerk. Mikó Árpád – Takács Imre. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994, 451; *Rozsondai Marianne*: A könyvkötés művészetének rövid története. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 2004², 17. – Köszönöm Rozsondai Marianne-nak, hogy a dolgozatot elolvasta s publikálására biztatott.

17 *Muckenhaupt Erzsébet*: Lövöldi kötés a csíksomlyói ferences könyvtárban. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor. Kolozsvár 1996, 402–408; *Muckenhaupt Erzsébet*: A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Budapest–Kolozsvár 1999, 67–68.

On the original binding of the Dante Manuscript (Cod. Ital. 1) kept in the University Library. An unpublished note by Imre Henszlmann. The Dante Manuscript, which currently is to be found in the possession of the Library of the Eötvös Loránd University in Budapest with the label Cod. Ital. 1. (La Divina Commedia) has been brought there in 1877, when Sultan II. Abdulhamid sent back 35 ancient manuscripts to Hungary. All of them were in uniformly bound in leather, in the style of the Turkish trend of the era. These codexes have been studied in 1862 by Ipolyi Arnold and Henszlmann Imre in Istanbul, in their original binding. We know many of them from the notes – taken *in situ* and published only in 2006 – of Ipolyi, but the original leather binding of the Dante-codex is known

to us only from the sketch of Henszlmann published here for the first time.

MIKÓ Árpád, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet / Research Centre for the Humanities Hungarian Academy of Sciences, Institute of Art History, miko.arpad@gmail.com

Kulcsszavak: Dante Alighieri, Divina Commedia, illuminált kódex, bőrkötés, II. Abdülhamid szultán, Isztambul, Henszlmann Imre / *Keywords:* Dante Alighieri, Divina Commedia, illuminated manuscript, leather binding, Sultan II. Abdulhamid, Istanbul, Imre Henszlmann